

Актуальна тема номера:

**“ІНСТИТУТ БАНКРУТСТВА
В ЮРИДИЧНІЙ ДОКТРИНІ УКРАЇНИ”**

Борис Поляков

доктор юридичних наук, професор,
суддя Північного апеляційного господарського суду

ВСТУПНЕ СЛОВО

Конкурсний процес виник ще в епоху Стародавнього Риму, де високо розвинуті товарно-грошові відносини вимагали вирішення проблем неплатоспроможності товаровиробників за допомогою спеціальних правил. Чинний на той час механізм виконавчого провадження був нездатний вирішувати цю проблему, коли мала місце конкуренція вимог кредиторів при недостатці майна у боржника. Спочатку питання заборгованості вирішували кредитори самостійно через продаж як майна боржника, так і його самого. Але такий підхід лише руйнував товарне господарство. Тому з'явилася спеціальна особа, яка діяла в інтересах усіх кредиторів з метою зберігання, управління та реалізації майна боржника.

Згодом законодавець переніс відповідальність за борги з особи боржника на його майно. І якщо боржник добровільно передавав кредиторам все своє наявне майно, то він звільнявся від усіх своїх боргів. Слід відзначити одну дуже цікаву юридичну конструкцію, суть якої зводилася до спростування майнових дій боржника, які він здійснював у період своєї неплатоспроможності на шкоду собі та кредиторам. За допомогою цієї конструкції кредитори мали змогу повертати майно, яке було відчужено боржником у цей період.

Незважаючи на приватний характер відносин неплатоспроможності, держава, в особі імператорів, інколи в них втручалася. Указами монархів деяким боржникам надавалася відстрочка в сплаті боргів строком аж на 50 років. Ця обставина, безумовно, не могла не позначитися на погіршенні економіки держави. І послужила однією з причин падіння Римської, а згодом і Візантійської імперій.

© Борис Поляков, 2021

У Середньовіччі конкурсний процес продовжував використовуватися у правових системах держав Європи. Найбільш розвинутими в цьому питанні стали держави Італії. Були напрацьовані положення, які стосувалися відкриття провадження, виявлення та встановлення грошових вимог кредиторів, поділ майна боржника та врегулювання боргових зобов'язань за допомогою мирової угоди. У цьому процесі головну роль почав відігравати суд. Ну і на сам кінець, термін “банкрут” з’явився саме в італійському конкурсному процесі. Згодом італійський конкурсний процес був запозичений Францією та Німецькими державами.

На терени України, у період Русі, конкурсний процес потрапив через Візантію. У “Руській Правді” ми знаходимо деякі норми, які відносяться як до торгової, так і до неторгової неспроможності. Вони диференціювали види неспроможності, встановлювали порядок і способи задоволення вимог кредиторів. Водночас нам невідомі деякі атрибути конкурсного процесу, які стосувалися формування і роботи представницьких органів кредиторів, спростування майнових дій боржника, порядку формування та управління конкурсною масою і діяльністю конкурсного піклувальника.

У період Речі Посполитої питання конкурсного процесу регулювалися місцевими звичаями та запозиченим зарубіжним законодавством. У Статуті Великого князівства Литовського 1588 р. містилися правила, які умовно можна було вважати нормами конкурсного процесу. Вони регулювали лише проблеми неторгової неспроможності, стосуючись порядку погашення боргів при наявності двох і більше кредиторів. У цих випадках боржник повинен був відпрацьовувати ці борги у кредитора, у якого були найбільші кредиторські вимоги. Потім цей головний кредитор розраховувався з іншими кредиторами боржника за допомогою останнього.

Лише наприкінці XVIII та у середині XIX ст., після розподілу Речі Посполитої на землях України, які входили до складу Австрійської та Російської імперій, запанував повноцінний конкурсний процес. Тут заслуговують на увагу такі кодифіковані акти, як Статут про торгіву неспроможність 1832 р. у Росії та Судовий статут 1796 р. в Австрії. Вони повноцінно регулювали торгіву неспроможність. Особливість цих актів полягала у тому, що вони більш детально регулювали питання відкриття конкурсного провадження у суді, формування активу та пасиву боржника, діяльності представницьких органів кредиторів та умов звільнення боржника від відповідальності. Найбільшу увагу заслуговують норми, які ставили за мету збереження торгового виробника через укладання мирової угоди. Подальше реформування конкурсного процесу в XIX ст. вже ставило на меті попередження банкрутства. Це не могло не позначитися на бурхливому розвитку промисловості.

Радянський конкурсний процес на більшості території України у 20–30-х роках ХХ ст. мав публічно-правове вираження. Питання неспроможності регулювалися спочатку попереднім імперським законодавством, а потім – Цивільним процесуальним кодексом УСРР 1929 р. У конкурсному процесі були відсутні представницькі органи кредиторів, арбітражний керуючий призначався державним органом, закінчення справи про неспроможність, у зв'язку з відсутністю майна боржника, не погашало вимоги кредиторів.

Водночас передбачалася процедура фінансового оздоровлення, яка мала назву “особливе управління”. Вона, як правило, застосовувалася відносно державних підприємств. За своєю суттю радянський конкурсний процес, за незначним винятком, більше нагадував виконавче провадження.

Однак і в такому вигляді, незважаючи на існування відповідних норм, радянський конкурсний процес перестав застосовуватися з 30-х років ХХ ст. Згодом питання неспроможності вирішувалися в Радянському Союзі адміністративно-командними заходами через списання боргів і реорганізації чи ліквідації збиткових підприємств.

Першим законодавчим актом, який регулював проблеми неспроможності у незалежній Україні, став Закон про банкрутство 1992 р. Він суттєво відрізнявся від кодифікованих актів конкурсного процесу розвинутих європейських держав. Та, навпаки, мав схожість із такими актами ХІХ ст. Звертає увагу, що Закон про банкрутство розповсюджувався лише на юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема на банки. Він мав одну судову процедуру – ліквідацію, а санація за своєю суттю нагадувала мирову угоду та відбувалася за межами справи про банкрутство.

Полегшені умови відкриття справи про банкрутство та відсутність професійного арбітражного керуючого призвели до знищення стратегічних державних підприємств. Тільки у 1999 р. у цей Закон були внесені суттєві зміни: він отримав назву Закон України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”.

Маючи проборжникову направленість, Закон про банкрутство 1999 р. передбачав процедури санації та мирову угоду, а також наявність такого ключового учасника справи, як арбітражний керуючий. Подальша еволюція Закону у 2002 та 2011 рр. стосувалася процесуальних аспектів провадження справи про банкрутство й умов фінансового оздоровлення боржника.

Винятково з чинністю Закону про банкрутство 1999 р. ми пов'язуємо економічний ріст України у 2000-х роках. У 2018 р. у державі ухвалено перший кодифікований акт про банкрутство. Він є результатом багаторічної еволюції конкурсного процесу в Україні.

Борис Поляков

Кодекс України з процедур банкрутства (Кодекс) має широку сферу дії та розповсюджується, за деяким винятком, на суб'єктів господарювання, а також фізичних осіб без статусу підприємців. Відсутність судового збору для боржників і будь-яких суттєвих обмежень щодо відкриття проваджень у справах про банкрутство (неплатоспроможність), а також привабливі умови для погашення боргів робить масовою процедуру банкрутства.

Наявність у нормативно-правовому акті прогалин та колізій ускладнює роботу правозастосовних органів. Тому з моменту набуття ним чинності 21 жовтня 2019 р. законодавець здійснює активну роботу щодо усунення недоліків. У зв'язку цим стають актуальними наукові дискусії з удосконалення Кодексу.